

NOVI PRISTOPI V AKADEMSKI SLOVNICI KNJIŽNE ČEŠČINE (?)

Eno od ključnih vprašanj današnjih funkcionalno usmerjenih slovničnih opisov jezika je kompetenca in obseg oblikoslovja. Posebno podvprašanje v tej zvezi je ugotovitev meje med pregibanjem in besedotvorjem. Nova *Akademski slovník českého jazyka* (Štícha et al. 2013) uvršča pregibno in leksikalno oblikoslovje v eno obširno poglavje z naslovom *Slovník besede*. To vzbuja pričakovanja, da bodo temu sledili sodobni morfološki opisi, ki dojemajo besedo kot enoto oblikoslovja in oblikoslovje kot disciplino o notranji strukturi besede (Lieber-Mugdan 2000; Bauer 2000, 2004). Pričakovanja pa niso bila izpolnjena. Prispevek analizira pomanjkljivosti osnovne teorije, nepravilno uvajanje ilustrativnih primerov kot temeljnega gradiva, iz katerega naj bi teorija izhajala, in vprašljive interpretacije teh primerov, nedosledno in pogosto nejasno uporabo terminologije in nezdružljivost različnih delov opisa jezika. Vsi ti vidiki na žalost bistveno znižujejo vrednost nove akademske slovnice.

Ključne besede: češčina, akademska slovnica, oblikoslovje, pregibno oblikoslovje, leksikalno oblikoslovje, beseda, struktura besede, besedotvorje, derivacija, konverzija

Z izrazom *akademska slovnica* se v češki jezikoslovni stroki razume reprezentativna, znanstvena, sinhrona slovnica, in ne učbenik, namenjen pouku slovnice na univerzi, kot bi lahko domnevali zaradi naslova. Reprezentativnost, s tem pa tudi ugled *akademske slovnice* slonita po eni strani na konkretnem jezikovnem gradivu, ki ga prinaša, po drugi strani pa – in to poudarjamo – na teoretični in konceptualni osnovi, na katero se opira in ki običajno predstavlja nekakšen konsenzualni vrhunec sodobnih teoretičnih prizadevanj na področju slovničnih deskripcij. Za primer takšnega premišljenega teoretičnega pristopa v češkem slovničarstvu, preverjenega tudi na mednarodni ravni, velja t. i. akademska *Slovník češtiny* (*Mluvnice češtiny*), ki je izšla v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja (prim. Dokulil, Horálek,

Hůrková, Kanppová 1986; Komárek, Kořenský, Petr, Veselková 1986; Daneš, Grepl, Hlavsa 1987). Predlog zasnove znanstvene sinhronne slovnice knjižne češčine je nastal že v sedemdesetih letih 20. stoletja, in sicer na pobudo Mednarodne komisije za slovnično zgradbo slovanskih jezikov (prim. Daneš, Komárek 1974, 1975). S slovnico sta bila na podlagi zasnove, iz katere so izhajali raziskovalci, razumljena skladnja in oblikoslovje (značilno v tem vrstnem redu), ni pa bilo vanjo vključeno besedotvorje, in sicer zaradi očitne teoretične in konceptualne nekompatibilnosti Dokulilove besedotvorne in Komárekove oblikoslovne teorije (prim. Daneš, Komárek 1974: II; Komárek 1989: 37; podrobneje tudi Bednaříková 2009, 2014). Poglavlje o besedotvorju se je nazadnje v tej slovnici le pojavilo, vendar je bilo konceptualno in stvarno ločeno: vključeno je bilo v prvi del, in to brez povezave z drugim delom, posvečenim fleksivnemu (pregibanjskemu) in funkcionalnemu oblikoslovju. Deskripcija slovnice je imela sinhroni, ne pa tudi statični značaj, kar je povsem v skladu s tradicijo Praškega lingvističnega krožka in njegovim pojmovanjem jezika kot dinamičnega sistema. Ker slovnica izhaja iz spoznanj praškega funkcionalnega strukturalizma, je glavno metodološko načelo slovničnega opisa izhajanje iz pomena k obliki. Raba tega načela je pripeljala do uvedbe pojma propozicije kot semantične podstave povedi, ki jo razumemo kot povezavo med jezikovnim izrazom in odsevom resničnosti v zavesti. Odločilno vlogo pri organizaciji propozicije ima predikat, ki je povezan z določenim številom udeležencev, ti pa imajo značaj leksikalnih pomenov. Udeležencem predikat določa stavčno-semantične funkcije ali jih korelira. Morfološki znak tako postane izrazna komponenta sintaktičnega znaka. Posledično se slovnica pojmuje kot morfosintaksa in je definirana kot »hierarhična struktura razmerij med znaki, v kateri je dominantna sintaktična komponenta« (prim. Daneš, Komárek 1974: 2).

Celovita zasnova nove akademske slovnice kot znanstvenega opisa slovnične zgradbe češčine je bila v javnosti predstavljena leta 1974 na seji Mednarodne komisije za slovnično zgradbo slovanskih jezikov v Leipzigu. V knjižni obliki (v nekoliko spremenjeni različici) jo je strokovna javnost dobila na straneh češke revije *Slovo a slovesnost* (prim. Daneš, Komárek 1975). Sama slovnica, čeprav je iz različnih razlogov (žal pogosto tudi ideoloških) izšla šele več kot desetletje pozneje, predstavlja imenitno kolektivno delo, pri katerem so sodelovali člani Češke komisije za slovnično zgradbo slovanskih jezikov iz akademskih in univerzitetnih bohemističnih in slavističnih ustanov po vsej državi. Vodilni strokovnjaki za področje skladnje so bili František Daneš, Miroslav Grepl, Zdeněk Hlavsa in Roman Mrázek, za področje nadstavčne skladnje (po tedanjem teoretičnem pristopu) Karel Hausenblas, za področje oblikoslovja pa Miroslav Komárek in Jan Kořenský. Poudariti moramo, da je bila zasnova te reprezentativne (in doslej nepresežene) slovnice večkrat predstavljena in prediskutirana tudi v mednarodnem prostoru. Paradoksalno pa to delo ni označeno s prilastkom »akademska«, še več, v kolofonu je navedeno, da gre za »visokošolski učbenik za študente pedagoške smeri češkega jezika na filozofskih in pedagoških fakultetah«. Kljub tej napaki v naslovu je omenjena slovnica obveljala za veliko akademsko slovnico in reprezentativno delo češkega slovničarstva. Vsekakor preseneča dejstvo, da na podlagi njene teoretične

zasnove v devetdesetih letih ni nastala slovnica za šole in širšo izobraženo javnost, kot bi pričakovali (več o tem prim. Bednaříková 2014).

Tudi nova *Slovnica sodobne češčine 1 (Mluvnice současné češtiny)* (Cvrček et al. 2010), kot so izjavili njeni avtorji (prim. Kovaříková 2010), naj bi bila namenjena za pouk v šolah. Gre za prvi poskus slovnice češkega jezika zgolj na podlagi korpusnih podatkov, t. i. *corpus-driven grammar*. Slovnica samo sebe deklarira za slovnico, ki opisuje dejansko stanje v češčini. V podnaslovu je celo navedeno, da je to češčina, »kakor jo pišemo in govorimo«. Toda v njej le stežka izsledimo osnovno oblikoslovno teorijo, iz katere izhaja, saj je kakršna koli oblikoslovna razlaga omejena le na statistična naštevjanja, informacije o pogostnosti in opise korpusnih podatkov (prim. Kosek, Křístek, Osolsobě, Vojtová, Ziková 2011a, 2011b; Čech 2012, Bednaříková 2014).

Strokovna javnost je zato upravičeno in nestrpno čakala (in še vedno čaka) na pripravo in izid nove akademske slovnice sodobne češčine. To je naloga predvsem za slovnični oddelk Inštituta za češki jezik Akademije znanosti Češke republike. Naj pripomnimo, da to pričakovanje, glede na to, da je zadnja »akademska« slovnica izšla pred tridesetimi leti, že kar malo dolgo traja. Kot fazo priprav lahko razumemo dva projekta Agencije za raziskovalno dejavnost Češke republike: prvega z naslovom *Možnosti in meje slovnice češkega jezika v luči Češkega narodnega korpusa (Možnosti a meze gramatiky češtiny ve světle Českého národního korpusu)*; rezultati so povzeti v monografski publikaciji; prim. Štícha 2006) in drugega z naslovom *Poglavja iz češke slovnice*, ki ga nosi tudi publikacija z izsledki raziskav (*Kapitoly z české mluvnice*; prim. Štícha 2011). Ta *Poglavja* so dejansko poglavja, ne pa slovnica kot celota. Bolj spominjajo na priročnik, ki niha med zbornikom študij in nepopolno slovnico (prim. Štícha 2011: 7). Teorijo, na katero se opirajo raziskovalci, je resnično težko oceniti, saj je, kot je zapisal glavni urednik, omejena na minimum. Zelo ustrezno recenzijo tega dela je pripravila Miloslava Sokolová (2012). Z njeno oceno se lahko v celoti strinjamo in skupaj z njo ugotavljamo, da so posamezni deli precej nesorazmerni, da je opis korpusnih podatkov občasno stereotipen, da je slovnica terminološko neenotna in da je celo vprašljiva kompatibilnost poglavij, kar je lahko posledica premalo jasne in premalo enotne osnovne teorije.

Leta 2013 je pri založbi Academia izšla monografija z zelo obetajočim naslovom: *Akademska slovnica knjižne češčine (Akademická gramatika spisovné češtiny)*. Toda tudi ta slovnica, čeprav nosi naslov »akademska«, žal ni tista dolgo in težko pričakovana akademska slovnica. Prava večdelna velika akademska slovnica bo postopoma šele začela izhajati, izid njenega zadnjega zvezka je napovedan za leto 2025. Po besedah njenega glavnega urednika trenutno pripravljajo prvi zvezek. Publikacija *Akademska slovnica knjižne češčine*, ki je bila prvotno načrtovana kot »kratka in jedrnata«, naj bi služila kot praktični priročnik. Njeni uporabniki naj bi torej bili širša kulturna javnost, predvsem pa srednje in visoke šole (prim. Štícha 2013: 15). Tem uporabnikom naj bi ponujala urejen sistem podatkov o naravnih pravilih sodobne češke slovnice, in sicer predvsem pisnega jezika. Glede na namen

te slovnice naj bi bile teoretične razlage (podobno kot v prej omenjenih *Poglavjih češke slovnice*) omejene zgolj na minimum, ki pa ga je po besedah glavnega urednika v slovnico treba vključiti (prim. Štícha 2013: 16). Toda tudi to najmanjšo količino teorije je zelo težko izslediti in analizirati, ker naj bi funkcijo razlag opravljalo samo podatkovno gradivo. Morebitne teoretične razlage naj bi bile le eksplicitni komentar tega, kar izkazuje podatkovno gradivo.

Glede na diskrepanco med naslovom in dejanskim namenom slovnice je torej dokaj težko izslediti obljubljeni »nove pristope«, in sicer predvsem zato, ker je bil zamenjan vrstni red »akademski opis« in »opis za šole in javnost«. Ni povsem jasno, na čem teoretično sloni podlaga slovničnega opisa za širšo javnost. V prispevku se bomo osredotočili – tudi zaradi avtoričine strokovne specializacije – na oblikoslovni del, torej na t. i. slovnico besede, in na zelo vprašljiv del, posvečen češkemu besedotvorju.

Obsežno poglavje z nenavadnim naslovom *Slovnica besede (Gramatika slova)* glede na število strani obsega skoraj polovico vsebine *Akadske slovnice knjižne češčine*, kar je lahko tudi pokazatelj tega, kako pomembna je za same avtorje (Ivana Kolářová, František Štícha in Miloslav Vondráček). Približno 200 strani (od 450) je namreč posvečenih besedotvorju. Samo besedotvorno poglavje je prineslo ogromno količino gradiva, ki doslej v slovnica in besedotvornih opisih ni bilo upoštevano. Podatkovno gradivo naj bi opravljalo tudi funkcijo razlag, kot je navedeno v uvodnih poglavjih. A če uporabnik v konkretnih primerih išče teorijo, iz katere slovnica izhaja, bo neizogibno razočaran in zmeden. Opisi dragocenega podatkovnega gradiva so kaotični, uporaba jezikoslovne terminologije pri opisih pa nedosledna, s čimer se kaotičnost še poveča.

Za ponazoritev tega pristopa zadostuje, da se ustavimo pri enem od osnovnih terminov besedotvorne terminologije, in sicer *izpeljava (odvozování)*. S tem strokovnim izrazom se zaplete že takoj v uvodnem poglavju, posvečenem tvorjenju besed (prim. Štícha 2013: 90–91). Zdi se namreč, da avtorji izpeljavo razumejo bodisi kot edini način tvorjenja besed v češčini bodisi širše, in sicer kot edini način tvorjenja besed nasploh (celo to je mogoče, prim. npr. termin *derivologija*, torej znanost o možnem tvorjenju besed, v Furdík 2004). O drugem bi lahko pričala že naslova podpoglavij 2.1.1 in 2.1.2, ko šele za naslovom *Neizpeljanke in izpeljanke; istovetenje izpeljank* sledi poglavje *Splošni načini tvorjenja besed*. Da izpeljavo razumejo kot splošno oznako za besedotvorje, prav tako kaže način, kako razlagajo termina *fundacija* in *motivacija* (fundacija naj bi bilo razmerje med obliko izpeljane besede in obliko podlage). Če poiščemo konkretne primere, ki naj bi v slovnici opravljali tudi vlogo razlage, ugotovimo, da avtorji trdijo, da je beseda *strom* ('drevo') izpeljana iz besede *strměti* ('štrleti, moleti kvišku'). Na podlagi takšnih primerov lahko sklepamo, da izpeljava tu res ni razumljena kot češka ustreznica za derivacijo (kot besedotvorni način), kajti beseda *strom* v tem smislu dejansko ni izpeljana, temveč ustvarjena (fundirana, motivirana). Podobno je beseda *muž* ('moški, mož') interpretirana kot enomorfemska beseda (avtorji trdijo, da je sestavljena iz enega morfema, in sicer iz korena) in predstavlja primer netvorjene besede. Ta primer tudi kaže na to, da

avtorji ne upoštevajo ničtega slovničnega morfema. Presenečenje pa nas doleti že v naslednjem poglavju (Štícha 2013: 91–92), v katerem so kot splošni načini tvorjenja besed navedene *derivacija*, *kompozicija*, *univerbizacija* in *abreviacija*. Ne samo tukaj, ampak tudi v drugih obsežnih delih slovnice, posvečenih derivaciji, je govor o *izpeljavi*. Iz tega sklepamo, da se *izpeljava* razume kot eden izmed besedotvornih načinov. Bralec pa se srečuje tako s terminom *derivirati* kot tudi *izpeljati*, in oboje pomeni isto. Celotna zmeda se stopnjuje z (ne)uporabljanjem termina *konverzija*. Ta pomemben besedotvorni način v uvodnem pregledu splošnih načinov tvorjenja besed sploh ni omenjen, v poglavjih, posvečenih derivaciji, pa ga upoštevajo. Npr. v poglavju o poimenovanjih lastnosti (Štícha 2013: 138–143) je navedeno, da pri nastajanju poimenovanj lastnosti nekateri pridevniki konvertirajo, tj. se tvorijo brez pripone, samo s pomočjo sklanjatvene končnice (*tepló* ‘topló’, *krása* ‘lepota’, *čerň* ‘črnina’). Kako je potem mogoče interpretirati primere z besedama *strom* in *muž*, ki naj bi demonstrirala temeljno teorijo? Beseda *strom* naj bi bila v nasprotju z besedo *muž* izpeljana, toda izpeljava ni sopomenka za tvorjenje, temveč za besedotvorni način. Sodeč po razlagi pojma derivacije (izpeljave) beseda *strom* ne more biti izpeljana, ker se upošteva tudi konverzija (v dani razlagi tvorjenje s pomočjo sklanjatvene končnice). Za katero končnico pa gre v primerih *strom* (in *čerň*), če se v uvodnih poglavjih ne upošteva ničta končnica? Drugje pa se uporablja izraz ničti besedotvorni sufiks, s čimer prihaja do še enega alternativnega opisa popolnoma istega pojava. Kot primer služi interpretacija nastanka besede *postih* (‘pregon’) v poglavju o poimenovanjih dejanj in posledicah dejanj (Štícha 2013: 143–147). V teh odlomkih ostaja bralec, pa naj je izobraženi lingvist, strokovno nepodkovani uporabnik, študent ali učitelj, popolnoma zmeden.

Podobnih nepravilnosti in nedoslednosti, kaotičnega uporabljanja terminologije in ilustrativnih primerov, ki naj bi imeli še razlagalno funkcijo, in neskladnosti v temeljni teoriji je žal v tem delu veliko (prim. tudi Faltýnek, Martinková, Kosta, Bednaříková, Musilová 2017). Poleg tega lahko opazimo visoko nekompatibilnost besedotvornega dela z oblikotvornim delom, čeprav sta se oba znašla skupaj v istem poglavju. Kot smo že pojasnjevali v drugih člankih (prim. npr. Komárek 1989; Bednaříková 2009, 2014), zasnova češkega besedotvorja trpi zaradi precejšnje nekompatibilnosti z zasnovo oblikoslovja. Zadnja resnična akademska slovnica češkega jezika besedotvorje in oblikoslovje konceptualno in tudi fizično ločuje (prim. Dokulil, Horálek, Hůrková, Knappová 1986; Komárek, Kořenský, Petr, Veselková 1986). Nova akademska slovnica – ki sicer nosi naslov akademska, značaja akademske slovnice pa zagotovo nima (kar glavni urednik v uvodnih poglavjih ne samo dopušča, temveč celo razglaša kot cilj) – je obetala, da bo to mejo v skladu z močnim tokom morfološkodeskripcijskih pristopov, pri katerih je beseda enota oblikoslovja in cilj morfologije opisati njeno notranjo strukturo (prim. npr. Lieber, Mugdan 2000; Bauer 2000, 2004), uspešno preseгла. Če pa podrobneje pogledamo poglavje *Slovnica besede*, ki mu je kljub manjši razumljivosti naslova uspelo združiti tako leksikalno kot fleksivno (pregibanjsko) morfologijo, nas čaka razočaranje. Ne le da nekompatibilnost ni bila presežena, marveč se je na več mestih v knjigi in ob pomanjkanju enotnega deskriptivnega načela to neskladje

med oblikoslovnim in besedotvornim konceptom še povečalo. Vprašaj v naslovu naše razprave, katere namen je bil opozoriti na morebitne nove pristope v opisu češke slovnice, je torej potreben.

Prevedla Jana Šnytová

Literatura

Bauer, Laurie, 2000: Word. Booij, Geert, Lehmann, Christian, Mugdan, Joachim, Skopeteas, Stavros (ur.). *Morphologie / Morphology. Ein Internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung. An International Handbook on Inflection and Word-Formation*. Volume 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 247–257.

Bauer, Laurie, 2004: *A glossary of morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Bednaříková, Božena, 2009: *SLOVO a jeho KONVERZE*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Bednaříková, Božena, 2014: O Komárkově teorii morfologie. *Slovo a slovesnost* 75. 200–219.

Cvrček, Václav et al., 2010: *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví*. Praga: Karolinum.

Čech, Radek, 2012: Několik teoreticko-metodologických poznámek k Mluvnici současné češtiny. *Slovo a slovesnost* 73. 208–216.

Daneš, František, in Komárek, Miroslav (ur.), 1974: *Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny (Základní koncepce a problémy)*. Praga: Komise pro studium gramatické stavby slovanských jazyků ČKS, rotaprint.

Daneš, František, in Komárek, Miroslav (ur.), 1975: Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost* 36. 18–46.

Daneš, František, Grepl, Miroslav, Hlavsa, Zdeněk (ur.), 1987: *Mluvnice češtiny 3: Skladba*. Praga: Academia.

Dokulil, Miloš, Horálek, Karel, Hůrková, Jiřina, Knappová, Miloslava (ur.), 1986: *Mluvnice češtiny 1: Fonetika Fonologie – Morfonologie a morfemika – Tvoření slov*. Praga: Academia.

Faltýnek, Dan, Martinková, Petra, Kosta, Peter, Bednaříková, Božena, Musilová, Květoslava, 2017: Nahlédneme do výkladní skříně Ústavu pro jazyk český. F. Štícha (ur.): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praga: Academia 2013. (*Naše řeč*, v tisku.)

Furdík, Juraj, 2004: *Slovenská slovtvorba*. Prešov: Náuka.

Komárek, Miroslav, Kořenský, Jan, Petr, Jan, Veselková, Jarmila (ur.), 1986: *Mluvnice češtiny 2: Tvarosloví*. Praga: Academia.

Komárek, Miroslav, 1989: Nad 1. svazkem akademické Mluvnice češtiny. *Slovo a slovesnost* 50. 32–42.

Kosek, Pavel, Křístek, Michal, Osolsobě, Klára, Vojtová, Jarmila, Ziková, Markéta, 2011a: První korpusová mluvnice češtiny. *Naše řeč* 94. 142–152.

Kosek, Pavel, Křístek, Michal, Osolsobě, Klára, Ziková, Markéta, Vojtová, Jarmila, 2011b: Mluvnice současné češtiny (recenze). *Bohemistika*, 1. 56–63.

Kováříková, Dominika, 2010: Mluvnice současné češtiny. <http://www.jtpunion.org/spip/IMG/pdf/Mluvnice_soucasne_cestiny.pdf>. (Dostop 25. 11. 2015.)

Lieber, Rochelle, in Mugdan, Joachim, 2000: Internal structure of words. Booij, Geert, Lehmann, Christian, Mugdan, Joachim, Skopeteas, Stavros (ur.). *Morphologie / Morphology. Ein Internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung. An International Handbook on Inflection and Word-Formation*. Volume 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 404–416.

Sokolová, Miloslava, 2012: Kapitoly z české gramatiky. *Korpus – gramatika – axiologie* 6. 18–32.

Štícha, František (ur.), 2006: *Možnosti a meze české gramatiky*. Praga: Academia.

Štícha, František (ur.), 2011: *Kapitoly z české gramatiky*. Praga: Academia.

Štícha, František (ur.), 2013: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praga: Academia.